

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(24)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2010

УДК 330-339;321.7;159.9
ББК 65.9.(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Саввич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівевський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 1 від 27 січня 2010 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. — Вип. 1(24). — 312 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9.(4УКР)29-2я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2010
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010

Кім Л. С. Стратегічний підхід до управління персоналом підприємства.....	155	Каріда В. А. Соціально-психологічні особливості релігійного свідомості в сучасному суспільстві	236
Гроздановська Г. В. Інформаційне забезпечення оцінки фінансового стану підприємств Болгарії	163	Смирнова Т. К. Поняття та критерії ефективної діяльності психолога.....	241
Дукоскі С. Соціально-економічні наслідки функціонування тіньового сектору в системі національних економік Республіки Болгарія та України.....	169	Бойчук І. І. Психологічні детермінанти музично-педагогічної діяльності майбутніх учителів музики.....	246
Крстев Александар Визначення інформації та її значення в сучасних умовах розвитку економіки Болгарії та України.....	178	Глушко Л. О. Гендерна ідентичність у школярів як предмет психологічного аналізу	252
Корона С. О. Змістове структурування національної безпеки.....	183	Коссек М., Бесєда С. М. Типологія мотивацій, методів та засобів сучасного тероризму	258
Будяков М. О. Засоби державного стимулювання зовнішньоекономічної діяльності	188	К. Є. Кузьменко До питання про генезис та вплив психологічних бар'єрів у процесі навчання.....	265
Вихристюк О. С. Методичні підходи до вимірювання економічної безпеки підприємства	194	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	270
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	201	Медвідь Я. Ф. Страховання в Україні: нормативно-правове забезпечення	270
Медвідь Ф. М. Енергетична безпека України: становлення національної стратегії.....	201	Шевченко (Литвинова) Н. М. Поняття правової держави: підходи та визначення змісту.....	276
Селезньова О. А. Енергетична політика Європейського Союзу	207	Рудик Я. А. Функціонування судової влади в процесі забезпечення конституційних прав людини	281
Багдасарян А. А. Поняття інформаційної сфери в системі державного управління	213	Ілієвські А. Б. Розвиток інституту припинення міжнародних договорів у сучасному міжнародному праві.....	286
Баклагов Ю. Б. Формування основ місцевого самоврядування та перспективи їх розвитку в Україні	219	Акифі Б. А. Механізми розвитку правових позицій Європейського суду з прав людини в тлумаченні інституту права власності	292
Мусали Ерол Салех-оглу Дилеми політичної модернізації на пострадянському просторі на прикладі Російської Федерації.....	225	Коломієць О. А. Інститут подвійного громадянства (біпатризму) у міжнародному праві: проблеми і перспективи	296
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	230	Ібрагімов Абіл Самаддін огли Становлення та розвиток міжнародно-правових засад регулювання соціальних відносин в європейському регіоні	302
Барішева О. І. Особливості когнітивної поведінки викладача вищого навчального закладу з позицій екopsихологічного підходу.....	230	Відомості про авторів	308

С. ДУКОСКИ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ ТА УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 1(24), с. 169–177

Проводиться науково обґрунтоване розмежування легальної і тіньової економіки, вказуються оптимальні напрями регулювання й регламентації економічної діяльності.

Від Софії до Києва, від Рима до Лондона на “тіньовій стороні” європейської економіки суцільне свято. За даними досліджень Університету Іоханна Кеплера в австрійському місті Лінце, вперше за останніх 15 років “тіньова економіка” Старого Світу пішла на підйом. Скрізь на “світлій стороні” світового господарства криза і скорочення виробництва, а в “тіні” — радісне пожвавлення. Цього року “економічна тінь” в Європі у різних країнах зростає на 0,3–1,5 %. До кризи вона всі попередні 15 років все ж таки стабільно скорочувалася.

Лінцський університет і його провідний економіст Фрідріх Шнейдер — визнані авторитети у сфері висвітлювання всього того, що коїться в місцях, куди не потрапляє світло обліку національних статистичних органів, міністерств у справах зайнятості, департаментів соцзабезпечення та податкових відомств. “Тіньова економіка” — стверджує Ф. Шнейдер у своїй останній доповіді, — в нинішньому 2009 р. “потовстішає” у 14 найбагатших країнах Європейського Союзу, розбухне у новачках з Центральної і Східної Європи, таких як Болгарія та Румунія, і мало не лусне на околицях, на зразок Грузії і України”.

В Україні за останніми даними різних фахівців тіньовий сектор перебуває у межах 48–53 % відносно ВВП, за розрахунками Мінекономіки — 49,3 % станом на 2008 р. [1, 10]. Оцінка масштабів тіньової економіки в Болгарії коливається в межах від 30–40 % ВВП залежно від методу оцінювання (наприклад, на основі попиту на гроші чи споживання електроенергії).

Нині існуючий рівень тіньовизації економіки перебуває на небезпечній межі: коли можна говорити про існування системи розширеного відтворення тіньових економічних відносин в Україні. Тому тіньовизація економіки стає основним фактором, який створює реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Тіньова економіка негативно позначається на всіх сторонах суспільного життя, вона гальмує та спотворює соціально-економічні реформи. Значні масштаби тіньової економічної діяльності істотно впливають на обсяги і структуру ВВП і спотворюють офіційні дані про стан економіки.

“Тіньовий сектор — одна з найчутливіших тем в болгарському суспільстві, — зазначив і міністр фінансів Болгарії Пламен Орешарський. — Його вихід з тіні може бути здійснений за допомогою реформ у податковій і забезпечувальній системі. Йдеться про зниження рівня податків і внесків на страхування для бізнесу і населення. Надходження податків підвищується, тому що все більше фірм декларують свої справжні доходи. За останні 10 років в країні були проведені масштабні ринково-орієнтовані реформи. Але, можливо, найістотношою з них, з безпосереднім ефектом на тіньовий сектор, була податкова реформа. Ми знизили корпоративний і особистий прибутковий податок до 10 %, ввели так званий “плаский” податок, знизили і соціально-страхові внески. Паралельно з цим реорганізували адміністрації і створили єдине Агентство із доходів” [14].

Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є її негативний вплив і зрос-

тання корумпованості та криміналізації суспільства. Існує комплекс загальних причин виникнення та існування тіньового бізнесу, особливо в державах з ринковою економікою. Досліджуючи тіньову економіку, можна помітити значну протилежність економіці офіційній (обов'язкова звітність, сплата податків і платежів, заборона певних видів діяльності тощо). Можна припустити, що відсутність вимог і обмежень з боку держави, які висуваються до економічної діяльності, призвела б до ліквідації розподілу між офіційною та тіньовою економікою, а отже, і до ліквідації самого поняття “тіньова економіка”. Отже, об'єктивною умовою існування тіньової економіки є наявність вимог та обмежень, висунутих державою (суспільством) до економічної діяльності. Тому порушення цих вимог і обмежень лежить в основі будь-якої тіньової економічної діяльності.

Зважаючи на це, можна зробити висновок: якщо вимоги та обмеження держави дуже великі стосовно офіційної економічної діяльності, то з'являються потенційні можливості для виникнення тіньової економічної діяльності [2, 21]. Уся діяльність тіньової економіки має підпорядковуватись таким умовам:

- ця діяльність має бути поза регламентацією та обліком держави;
- не повинні порушуватися вимоги, обмеження і заборони, висунуті державою до економічної діяльності.

Перший умові, як правило, відповідає вузький спектр видів діяльності, які являють собою неформальні економічні відносини між фізичними особами (дрібний ремонт, догляд за дітьми тощо), ведення товарного і натурального господарства, надання послуг та ін. Зазначені види діяльності у більшості випадків за ініціативою їх суб'єктів не потрапляють до структури офіційної економіки через відсутність можливості у державі організувати облік та контроль у цьому секторі економіки. Внаслідок цього стає логічною і відсутність державної регламентації таких видів діяльності. Існує думка про те, що цей сектор не відіграє істотної ролі у національних економічних системах. Ця думка може бути справедливою щодо економічно розвинених країн. У державах зі слаборозвиненою економікою, а також у державах, які переживають глобальні соціально-економічні перетворення, тіньовий сектор економіки стає доволі суттєвим. Так, наприклад, в умовах України продукти харчування, які одержують з приватних ділянок, дають значну надбавку до середньодушового споживання. Цією обставиною не варто нехтувати у розрахунках реальних

доходів населення (корекція доходів на величину ринкової вартості отриманих в умовах домашнього господарства продуктів харчування і затрат на їх виробництво).

Отже, облік та аналіз нелегального сектору економіки одержав назву сектор “тіньової економіки”, а його вивчення в сучасних умовах стає дуже актуальним, тому що питома вага тіньової економіки має пряме відношення до внутрішньовалового продукту будь-якої країни світу.

Порівняльний аналіз даних табл. 1 щодо обсягів тіньової економіки різних країн свідчить про рівень незаконної економічної діяльності в тіньовому секторі, що впливає на розміри ВВП.

Таблиця 1

Дані обсягів тіньової економіки відносно ВВП у різних країнах світу станом на 2008 р. [3, 13]

№ пор.	Країна	Обсяги тіньової економіки (%)
1	Франція	11,9
2	Німеччина	10,9
3	США	8,9
4	Білорусія	19,1
5	Росія	47,0
6	Україна	49,3
7	Чехія	16,5
8	Польща	15,9
9	Болгарія	36,0

У зв'язку з цим виникає питання, як дізнатись, де знаходиться та межа, за якою одні види економічної діяльності можна віднести до “тіньової економіки” та проводити їх непряме чи експертне оцінювання, а інші доцільно обмежити рамками офіційної економіки, підпорядкувавши їх вимогам державної регламентації і обов'язкової статистичної звітності. Відповідь є простою — це економічна ефективність регламентації подібних сегментів економіки та здійснення контролю за її дотриманням. Тобто, до “тіньової економіки” доцільно відносити ті види діяльності, затрати на організацію обліку та контроль яких перевищуватимуть потенційно можливі бюджетні надходження від їх оподаткування. Хоча швидке розширення тіньового сектору економіки в трансформаційних умовах може на певний час зробити рентабельним встановлення податкового контролю за деякими видами діяльності, які традиційно належать до цього сектору. Проте встановлення такого контролю буде помилковим рішенням. Необхідно враховувати, що зростання тіньового сектору економіки є наслідком серйозних проблем у функціонуванні суб'єктів офіційної еконо-

міки, які спеціалізуються на випуску аналогічних фальсифікованих товарів та послуг, а також дисбалансу між купівельною спроможністю населення і цінами, пропонованими на товари та послуги в офіційній економіці. За рівних умов функціонування ефективність виробництва в межах тіньової економіки буде завжди значно нижчою, ніж у межах офіційної. Тому регламентація (обов'язкова звітність, оподаткування тощо) видів діяльності, які традиційно належать до легальної економіки, призведе до зниження привабливості й різкого скорочення легального сектору економіки, та до ухиляння від контролю шляхом приховування раніше легальної діяльності. Обмеження державою економічної діяльності та вимог, які висувуються до неї, мають серйозні відмінності як у цільових напрямках, так і в соціально-економічних наслідках. Усю сукупність державних обмежень та вимог, регламентуючих економічну діяльність, залежно від їх змісту і значення для суспільства, можна умовно поділити на три групи [4, 28–53].

Перша група — позитивні. Обмеження та вимоги, які складають основу першої групи, формувались ще на зорі розвитку цивілізації. Це були обмеження і вимоги, які ввібрали в себе постулати морально-етичних (релігійних) установ організації суспільного життя. Цільовою умовою зазначених обмежень і вимог є збереження і розвиток суспільства. Для досягнення цієї мети в обмеженнях і вимогах реалізувалися такі умови:

- збереження життя і здоров'я членів суспільства;
- збереження приватної власності, матеріальних і культурних цінностей суспільства;
- збереження морально-етичних основ суспільства;
- збереження і передача накопиченої інформації, пошук і здобуття нових знань;
- створення пріоритетних умов для творчої діяльності.

Прикладами обмежень і вимог, що належать до першої групи, можуть бути: заборона вбивства з метою захоплення майна; заборона злочинства та інші форми силового перерозподілу матеріальних цінностей; вимоги щодо раціонального використання природних ресурсів, збереження і відновлення навколишнього середовища; вимога дотримання сімейних устоїв і морально-етичних норм; вимоги до збирання і перерозподілу коштів для підтримки діячів науки, культури, релігії тощо.

Друга група — вимушені обмеження і вимоги. Збереження і розвиток суспільства, людства в

цілому відбувалось шляхом створення держави. Але для функціонування та розвитку державних інститутів знадобились нові обмеження та вимоги щодо діяльності членів суспільства, передусім до його економічної складової. Тому до другої групи можна віднести ті обмеження і вимоги, які висувуються державою щодо економічної діяльності з метою збереження та розвитку самої держави. Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких питань:

- забезпечення діяльності держави матеріальними і людськими ресурсами;
- захист цілісності та інтересів держави;
- створення механізмів і систем державного управління соціально-економічними процесами;
- створення умов для соціальної стабільності та економічного розвитку суспільства.

До другої групи можна віднести такі вимоги та обмеження: оподаткування; трудова та військова повинність; заборона на деякі види діяльності, які підривають економічні та політичні основи держави та її безпеку, а також заборону діяльності, яка дублює та послаблює функції державних інститутів (виготовлення фальшивих грошей, розповсюдження військових технологій, виконання силових і судових функцій тощо); регламентація експортно-імпоротної діяльності; вимога обов'язкової участі в реалізації державних соціальних програм та ін.

Третя група — надмірні обмеження та вимоги. Розвиток держави неминує супроводжуватись вдосконаленням і розширенням різноманітних регуляторів економічної діяльності у вигляді вимог і всіляких обмежень. При цьому правлячі елітарні групи здійснюють регуляцію економічної діяльності через призму власних інтересів, які домінують над інтересами суспільства. Наслідком цього стає переважання обсягів матеріальних і людських ресурсів, які перерозподіляються з інтересу правлячих режимів, відкидаються об'єктивні потреби держави. Звідси метою третьої групи державних вимог та обмежень стає збереження правлячою елітою та найнятих нею державних службовців задоволення особистих інтересів, які виходять за межі завдань збереження і розвитку суспільства та держави. Ця група вимог та обмежень орієнтується на виконання таких завдань:

- перерозподіл частини сукупного суспільного продукту в інтересах правлячої еліти;
- збереження і поширення меж привілейованого становища елітарних груп;

- захист і збереження владних повноважень правлячої еліти та її контролю над суспільством.

Виконання цих завдань досягається як шляхом посилення тиску на суб'єкти економічної діяльності (посилення оподаткування, надмірна регламентація економічної діяльності тощо), так і шляхом розподілу бюджетних надходжень з урахуванням інтересів правлячої еліти, законодавчого (конституційного) закріплення правлячих повноважень і привілеїв елітарних груп (наприклад, порядок правління та привілеї монархічних династій) та ін.

Крім зазначених вимог та обмежень є такі, що перебувають в основі адміністративного контролю і впливають на економіку, штовхають суб'єктів економічної діяльності на порушення.

Процес тіньовизації економіки, недостатність державних зусиль щодо її подолання призводить до викривлення принципів громадянського суспільства, формує негативний імідж держави серед міжнародної спільноти, стримує надходження в країну іноземних інвестицій, не сприяє налагодженню торговельно-економічних відносин українських підприємств із зарубіжними партнерами Болгарії та України [6].

Нині головними причинами тіньовизації економіки в Республіці Болгарія та Україні стали:

- відсутність повноцінного ринкового середовища та недостатність його інституційного забезпечення, лібералізація економіки на початку 90-х років без належної правової основи;
- суперечливість економічної політики держави та чинного законодавства. Силові та адміністративні заходи, які реалізуються державою для протидії тіньовизації економіки, не приносять очікуваного позитивного результату, оскільки радикальним чином не змінюються умови підприємницької діяльності в Болгарії та Україні;
- слабкість судової влади, особливо механізму виконання її рішень. Це створює живильне середовище для зростання корупції, дискредитує державну регуляторну політику, сприяє поширенню в суспільстві психології "правового нігілізму". На такому ґрунті формується зневажливе ставлення підприємців та інших суб'єктів господарювання до державної влади в цілому;
- недосконалість податкової політики та нестабільність її законодавчої бази. Чинне

податкове законодавство Болгарії та України не стимулює суб'єкти господарювання інвестувати капітали в легальну економіку. За оцінками експертів, загальне податкове навантаження в Україні майже вдвоє перевищує цей показник у групі країн, куди вона входить за рівнем ВВП на душу населення. Аналогічна ситуація відбувалася і 10 останніх років у Болгарії до того часу, коли в країні були проведені масштабні ринково орієнтовані реформи. Але, можливо, найістотнішою з них, з безпосереднім ефектом на тіньовий сектор, була податкова реформа Болгарії, знижено корпоративний і особистий прибутковий податок до 10 %, введено так званий "плаский" податок, знижено і соціально-страхові внески. Паралельно з цим у державі реорганізовані адміністрації і створено єдине Агентство із доходів [14]. Це стимулює приховування реальних обсягів економічної діяльності, виводить її у тінь;

- недосконалість ПДВ та застосування тіньових схем здійснення зовнішньоекономічної діяльності, за якими ПДВ відшкодовується без здійснення експорту взагалі. Зрештою, саме через тіньовизацію ПДВ, який фактично перетворився з джерела бюджетних надходжень на фактор формування державного боргу.

Останнім часом помічається зростання тіньового сектору економіки у постсоціалістичних країнах. З такими твердженнями виступили економісти з Інституту Всесвітнього банку С. Джонсон, Д. Кауфман, Д. Мак-Мілан, Д. Вудруф, які досліджували причини зростання тіньового сектору економіки в постсоціалістичних країнах Східної Європи (Україні, Росії, Польщі, Словаччині й Румунії). Значна частина продукції, яка випускається в постсоціалістичних країнах, залишається неврахованою чи офіційно не зареєстрованою. По суті, це і є діяльність тіньової економіки, яка негативно впливає на економічне зростання держави. Відносно цього можна виділити три внутрішні причини неспроможності тіньового сектору економіки [7, 95–98]:

- по-перше, нелегальні фірми не можуть використати для стимуляції свого розвитку вже існуючі інститути, такі як суди, а це призводить до скорочення виробничих інвестицій;
- по-друге, тіньовий бізнес вимагає спеціальних і значних витрат, пов'язаних з відхиленням від виявлення та покарання;

- по-третє, приховані від оподаткування кошти знижують можливість уряду поліпшувати суспільну інфраструктуру і тим самим стимулювати економічне зростання.

Співробітниця Інституту економіки Угорської Академії наук Марія Ласько розробила метод оцінювання величини тіньової економіки за допомогою показника вжитку електроенергії в домашньому господарстві. Вона визначає тіньову економіку як “всю економічну активність, не схильну до реєстрації”. Тіньова активність складається з двох частин: неформальна — не охоплена визначенням ВВП і тому не підлягає виміру, і підпільна — що ухиляється від реєстрації і виміру. М. Ласько досліджує лише другу частину. Досліджувана нею тіньова активність здійснюється як зареєстрованими економічними агентами, які з метою ухилення від податків занижують величину свого доходу, так і незареєстрованими, які не дають жодної інформації про

розміри своєї діяльності. Переважаюча частина діяльності економічних агентів другої категорії і значна частина діяльності економічних агентів першої категорії здійснюється вдома. Різниця між цими категоріями є умовною і не має практичного значення.

В одній зі своїх останніх робіт [15] М. Ласько порівнює дані про розміри тіньової економіки в країнах з перехідною економікою, отримані її методом, з результатами досліджень Деніеля Кауфмана і Олександра Каліберди [16], що використовують показник загального вжитку електроенергії. У М. Ласько викликає сумнів той факт, що, за даними Д. Кауфмана і А. Каліберди (табл. 2), розмір тіньової економіки за 1989–1995 рр. скоротився в Румунії та Узбекистані (відповідно з 22,3 до 19,1 % і з 12 до 6,5 %) [17]. За її даними у цих країнах за той же період, навпаки, відбулось зростання тіньової економіки [18].

Таблиця 2

Масштаби тіньової економіки в постсоціалістичних країнах

(згідно з методикою Д. Кауфмана — О. Каліберди)

Країна	1989 р.	1990 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
Азербайджан	12,0	21,9	22,7	39,2	51,2	58,0	60,6
Білорусь	12,0	15,4	16,6	13,2	11,0	18,9	19,3
Болгарія	22,8	25,1	23,9	25,0	29,9	29,1	36,2
Чехія	6,0	6,7	12,9	16,9	16,9	17,6	11,3
Естонія	12,0	19,9	26,2	25,4	24,1	25,1	11,8
Грузія	12,0	24,9	36,0	52,3	61,0	63,5	62,6
Угорщина	27,0	28,0	32,9	30,6	28,5	27,7	29,0
Казахстан	12,0	17,0	19,7	24,9	27,2	34,1	34,3
Латвія	12,0	12,8	19,0	34,3	31,0	34,2	35,3
Литва	12,0	11,3	21,8	39,2	31,7	28,7	21,6
Молдова	12,0	18,1	27,1	37,3	34,0	39,7	35,7
Польща	15,7	19,6	23,5	19,7	18,5	15,2	12,6
Румунія	22,3	13,7	15,7	18,0	16,4	17,4	19,1
Росія	12,0	14,7	23,5	32,8	36,7	40,3	41,6
Словачія	6,0	7,7	15,1	17,6	16,2	14,6	5,8
Україна	12,0	16,3	25,6	33,6	38,0	45,7	48,9
Узбекистан	12,0	11,4	7,8	11,7	10,1	9,5	6,5

Джерело: Johnson S., Kaufmann D., Shleifer A. Politics and Entrepreneurships in Transition Economies // The William Davidson Institute, University of Michigan. Working Paper Series. — № 57 [18].

Таблиця 3

Масштаби тіньової економіки в пострадянських країнах

(згідно з методикою М. Ласько)

Країна	1989 р.	1990 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Росія				37,8	36,0	39,1	39,2
Україна			28,1	37,4	47,0	54,6	52,8
Азербайджан			31,2	43,9	47,9	50,5	52,8

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8
Білорусь			21,2	33,7	40,3	44,3	46,4
Естонія	16,9	22,0	32,0	37,4	38,4	38,1	35,8
Грузія			33,3	58,0	61,3	67,1	57,0
Казахстан	12,0	13,9	22,4	33,8	33,1	38,5	37,9
Киргизстан	12,9	14,8	16,9	27,7	36,8	39,2	35,1
Латвія	17,3	19,4	22,6	41,7	45,5	43,1	43,7
Литва	17,6	21,0	31,7	47,4	52,2	47,6	46,0
Узбекистан	12,0	15,7	23,7	26,4	27,5	29,4	29,5
Болгарія	25,8	29,1	30,9	28,0	39,9	35,1	38,2

Джерело: *Lasko M. Hidden economy — an unknown quantity? Comparative analysis of hidden economies in transition countries // Economics of Transition. — 2008. — Vol. 8. — № 1. — P. 135 [19].*

М. Ласько зазначає, що при оцінюванні тіньової економіки в країнах перехідного періоду методом витрат електроенергії необхідно враховувати успадковану цими країнами від соціалізму структуру виробництва. У Румунії і Болгарії різке скорочення виробництва в такій енергоємній галузі, як нафтохімія, призвело до значного скорочення загального вжитку електроенергії і, отже, до заниженого показника розміру тіньової економіки.

Таким чином, помічає М. Ласько, метод оцінювання тіньової економіки за допомогою показника загального вжитку електроенергії, що застосовується для країн із стабільною економікою, виявляється неефективним при розрахунках, пов'язаних з країнами з перехідною економікою. В останньому випадку доцільніше користуватися показником вжитку електроенергії в домашніх господарствах.

Аналізуючи зв'язок між розміром тіньової економіки і такими чинниками, як рівень регулювання, податковий контроль та його ефективність, міра юридичної безпеки і корупції, авторка дійшла таких висновків: залежність між розміром тіньової економіки і жорсткістю регулювання існує (чим жорсткіше регулювання, тим більше величина тіньової економіки), але слабо виражена. Зв'язок між тіньовою економікою і податковим тягарем також носить позитивний характер. Кореляційний аналіз показав, що коефіцієнт кореляції для 19 постсоціалістичних країн доволі високий — він становить 0,56 [17]. Між мірою корупції і величиною тіньової економіки також існує позитивна залежність: чим вищий рівень корупції, тим більша величина тіньової економіки. Залежність між розміром тіньової економіки і мірою юридичної безпеки носить негативний характер: чим вищий рівень безпеки, тим менший розмір тіньової економіки. Досліджуючи вплив на величину

тіньової економіки розвитку приватної власності, М. Ласько наводить такі дані про частку приватного сектору і тіньової економіки у ВВП у 17 країнах Східної Європи і колишніх республіках СРСР (табл. 4).

Таблиця показує, що у 1989 р., коли ринкові реформи лише починалися, в усіх країнах частка тіньової економіки у ВВП була вищою, ніж частка приватного сектору.

У 2007 р. такої одноманітності вже не існувало. В одних країнах (Болгарія, Чехія, Естонія, Угорщина, Росія та ін.) частка приватного сектору значно перевищила частку тіньової економіки у ВВП, тоді як в інших (Білорусь, Грузія, Україна, Казахстан) була нижче за неї. При цьому в тих країнах, де первинний рівень тіньової економіки був вищим, у подальшому темпи її зростання виявилися нижчими. У країнах з перехідною економікою невисоким темпам зростання тіньової економіки відповідало значне збільшення частки приватного сектору. Інакше кажучи, чим більше були можливості для розвитку приватного сектору, тим меншими темпами зростала тіньова економіка.

Угорська дослідниця М. Ласько підкреслює, що в країнах, де перебудова характеризувалася швидкими і послідовними реформами, частка приватного сектору у ВВП значно зросла, а рівень тіньової економіки виявився нижчим, ніж у країнах, де реформи проводилися мляво. Перехідний період проходив швидше в тих країнах, де вже на початок реформ рівень тіньової економіки виявився вищим, ніж в інших країнах. Отже, в цих країнах неефективність соціалістичної економіки стала очевидною раніше і до поширення “другої економіки” (тобто тіньової) ставилися терпляче, а інколи і заохочували її розвиток. У цих країнах елементи ринкової економіки упроваджувалися швидше і більш рішуче. В результаті виник закон-

Розвиток приватного сектору і тіньової економіки в постсоціалістичних країнах

Країна	1989 р.		2007 р.	
	Частка приватного сектору у структурі ВВП	Частка тіньової економіки у структурі ВВП	Частка приватного сектору у структурі ВВП	Частка тіньової економіки у структурі ВВП
Болгарія	10	23	45	34
Білорусь	5	–	15	46
Чехія	5	22	70	22
Естонія	10	17	65	36
Грузія	10	–	30	57
Угорщина	15	25	60	30
Казахстан	10	12	25	38
Киргизстан	10	13	40	35
Латвія	10	17	60	43
Литва	10	17	55	46
Польща	15	23	60	24
Румунія	10	17	40	28
Росія	5	–	55	39
Словаччина	10	27	60	28
Словенія	5	22	45	23
Україна	5	–	35	53
Узбекистан	5	12	30	30

Джерело: Lasko M. Hidden economy — an unknown quantity? Comparative analysis of hidden economies in transition countries // Economics of Transition. — 2008. — Vol. 8. — № 1. — P. 140 [18].

ний приватний сектор і зменшилися можливості для зростання тіньової економіки [17].

Багато фахівців, які вивчають тіньову економіку, віддають перевагу чотирьом факторам можливих першопричин її швидкого зростання, причому перші три фактори говорять про додаткові переваги від тіньової діяльності, а четвертий — про витрати у цій діяльності.

Швидкому зростанню тіньової економіки сприяють високі податкові ставки, стимулюючи прагнення підприємців зменшити свій податковий тягар. Треба враховувати покарання за ухилення від податків — якщо вони перебивають неоплачені податки, то більш високі податкові ставки можуть і не стимулювати приховування доходів.

Чим більше розвинена корупція, тим масштабніша тіньова економіка. Складно визначити однозначно, де тут причина, а де слідство. З одного боку, здирицтво урядовців змушує підприємців «йти у тінь», а з другого боку, приховування економічної діяльності створює сприятливі умови для хабарництва і поборів. До розростання неофіційної діяльності спонукає також посилення мафіозного здирицтва. Схожа ситуація відбувається із здирицтвом урядовців. Коли підприємці прагнуть приховати свою діяльність від

властей, то здиричками виступають кримінальні угруповання. Як і з корупцією, причини можуть мати і зворотний бік: рекетири можуть грабувати фірми, які ховаються, набагато більше ніж ті, які не приховують свою діяльність.

Зрозуміло, що на зростання тіньового сектору сильно впливає втрачена можливість звертатися до суду щодо захисту контрактів, а також звертатися до банку за позиками. Фірмам більш зручно приховувати своє виробництво. Таким чином, можна передбачити зв'язок між масштабами тіньової діяльності та ставками податків і корупцією, а також зв'язок між тіньовою діяльністю і вигодами від перебування у формальному секторі. У міжнародній практиці для характеристики рівня податків усередині країни застосовується так званий податковий коефіцієнт, який розраховується як відповідність суми сплачених податків (включаючи обов'язкові відрахування на соціальне страхування) до валового внутрішнього продукту (ВВП) у ринкових цінах. При такому підході до уваги не беруться трансакційні витрати, пов'язані зі сплатою податків (наприклад, на ведення спеціального податкового обліку, складання та передачу податкових декларацій, організацію взаємодії з податковими органами тощо), проте у зв'язку з відносною технічною про-

стотою саме він одержав широке визнання. Якщо використати податковий коефіцієнт для характеристики рівня податків в Україні, то неважко встановити, що протягом останніх років податковий коефіцієнт в Україні перебував в інтервалі 24–27 % [8, 113–115].

Так, згідно з даними, офіційні ставки оподаткування у п'ятих країнах різняться не дуже помітно. Проте, за свідченням респондентів, відсоток від величини продажу варіюється доволі сильно — від 15,5 % у Польщі, до 24,2 % в Україні. Ці відмінності можуть бути наслідком різного ступеня прибутковості фірм — висока в Росії та Україні (18–21 % від обсягу продажів) і низька у країнах Східної Європи (6–13 %). Не можна забувати про бюрократичні відносини, які теж сприяють зростанню тіньового сектору економіки. У ході опитування респондентів їм запропонували оцінити витрати їхнього часу на всі необхідні справи, пов'язані з державним регулюванням (сплата податків, ліцензування праці і торгівлі). Виявилося, що в Україні підприємці витрачають на спілкування з урядовцями 1/4 свого часу, у Росії трохи менше — 1/5, тоді як у країнах Східної Європи 8–12 %. Значно менше відповідей вдалося одержати на запитання, чи роблять типові фірми прямі або непрямі виплати офіційним особам для отримання потрібного дозволу чи ліцензії, а також чи мають фірми здійснювати неофіційні платежі державним органам. Дослідження доводить, що хабарництво поширено в Україні набагато сильніше, ніж у країнах Східної Європи, у пострадянських державах позитивні відповіді дали приблизно 90 %, у Польщі та Румунії по 20 %, у Болгарії — 40 % [9, 37].

Аналізуючи наведене, можна зазначити, що ті держави, де розміри тіньової економіки мають значні масштаби, там високі податкові ставки і найбільший відсоток відходу легальних фірм у тіньовий сектор. Безпосередньо це стосується сучасної економіки Болгарії та України, тому функціонування тіньової економіки характеризується таким чином:

- загальні риси тіньової економічної діяльності в Болгарії та Україні базуються на привабливості легального бізнесу, низькій базі оподаткування, стимулюванні з боку держави і підтримці національного виробника, існуванні дієвого законодавства;
- особливі риси тіньової економічної діяльності в Болгарії та Україні залежать від економічного стану країни, національних поглядів, традицій, правових норм та державних законів.

Нинішнє нестійке економічне становище Болгарії та України і вплив з боку тіньової економіки викликає загальну небезпеку і потребує державного втручання в усі соціально-економічні процеси, а також вироблення механізмів впливу щодо скорочення тіньового сектору економіки, при обов'язковій розробці соціально-економічної концепції та універсально-коригувального методу оцінювання розмірів сектору тіньової економіки Болгарії та України, які потрібні для механізму протидії тіньовій економіці.

Література

1. Виступи депутатів Верховної Ради України. Тіньова економіка України // Економіст. — К.: Економіка, 2004. — С. 11.
2. Турчинов О. В. Тіньова економіка. Закономірності, механізми функціонування, методи оцінки. — К.: Наука, 1996. — 200 с.
3. Николаева Н. И. Теневая экономика: методы анализа и оценки. — М.: ИНФРА-М, 2007. — 180 с.
4. Національна академія наук України / Інститут Росії // В. Бордюк, Т. Приходько, О. Турчинов. Оцінка стану тіньової економіки України та методи її обсягів. — К., 1997. — 180 с.
5. Інформаційний бюлетень Держстатистики України. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2004 році. Офіційне Інтернет-представництво України. — <http://www.statist.gov.ua>.
6. Інформаційний бюлетень Держстатистики України. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2004 році. Офіційне Інтернет-представництво України. — <http://www.statist.gov.ua>.
7. Johnson S., Kaufmann D., McMillan J., Woodruff C. Why Do Firms Hide? Bribes and Unofficial Activity After Communism // Journal Public Economics. — Vol. 76. — June 2000. — P. 35–37.
8. Johnson S., Kaufmann D., Shleifer A. Unofficial Economy in Transition. Brookings Papers on Economic Activity. — 1997. — Fall (2). — P. 95–98.
9. Johnson S., Kaufmann D., Shleifer A. Unofficial Economy in Transition. Brookings Papers on Economic Activity. — 1997. — Fall (2). — P. 33–34.
10. Lacko M. Hidden Economy in East-European Countries in International Comparison. — Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1996; Lacko M. Do Power Consumption Data Tell Story? (Electricity Intensity and Hidden Economy in Post-Socialist Countries). — Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1997. — P. 136.
11. Вишневский В. П. Налогообложение: теории, проблемы, решения: Моногр. — Донецк: ДонНТУ, ІЗП НАН України, 2008. — 504 с.
12. Шелли Л. Вторая экономика в Советском Союзе. — М.: Прогресс, 1989. — С. 169.
13. http://www.findbg.ru/pravo/novosti_prava/tenevaya_ekonomika_2092_79.html/

14. *Lasko M.* Hidden economy — an unknown quantity? Comparative analysis of hidden economies in transition countries, 1989–1995 // *Economics of Transition*. — 2000. — Vol. 8. — № 1. — P. 117–145.

15. *Kaufmann D., Kaliberda A.* Integrating the Unofficial Economy into Dynamics of Post-Socialist Economies: A framework for Analysis and Evidence // *Development Discussion Paper* № 558. Harvard Institute for International Development. — 1996. — P. 81–120.

16. *Lasko M.* Op. cit. P. 124.

17. *Lasko M.* Op. cit. P. 135.

18. *Johnson S., Kaufmann D., Shleifer A.* Politics and Entrepreneurships in Transition Economies // *The William Davidson Institute, University of Michigan. Working Paper Series*. № 57.

19. *Lasko M.* Hidden economy — an unknown quantity? Comparative analysis of hidden economies in transition countries // *Economics of Transition*. — 2008. — Vol. 8. — № 1. — P. 135.

Зростання тіньової компоненти економік Болгарії та України є тривожним симптомом. Протидія тіньовій економіці має опиратися на чітку, науково обґрунтовану соціально-економічну концепцію.

Рост теневой составляющей экономик Болгарии и Украины является тревожным симптомом. Противодействие теневой экономике должно опираться на четкую, научно обоснованную социально-экономическую концепцию.

Increase of a shadow component of economy of Bulgaria and Ukraine is a disturbing symptom. Counteraction to shadow economy should lean against accurate, scientifically well-founded social and economic concept.

Надійшла 12 лютого 2010 р.